

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

Πολιτιστικοί απόηχοι

i. Απέρριπτη τελετουργία

Η λίμνη με τα μπογάζια της στην πιο κρίσιμη στιγμή της νεότερης ιστορίας της γύρω περιοχής –και κατά την περίοδο εν γένει της αποφασιστικότερης φάσης της νεότερης ιστορίας μας– κατέστη οχυρό, σωτήριο καταφύγιο πολύτροπων λειτουργιών, για τους κατοίκους των γύρω απ' αυτήν κοινοτήτων και οικισμών. Κανένα άλλο φυσικο-γεωγραφικό μέρος της εν λόγω περιοχής δεν κρίθηκε καταλληλότερο από τα νησάκια της λίμνης, προκειμένου να προσφέρει αίσθημα ασφάλειας στους κατατρεγμένους από την καταστροφική πορεία της στρατιάς του Ιμπραήμ. Όλα τα γεωφυσικά χαρακτηριστικά του τέτοιου καταφυγίου ελήφθησαν, από τους τελευταίους, υπόψιν¹ χαρακτηριστικά, που μπορεί να θεωρηθούν τα οιονεί δώρα του συγκεκριμένου φυσικού τοπίου προς αυτόν τον εν διωγμώ πληθυσμό του.

Η λίμνη προσφέρει διπλή προστασία: ως τοπίο καταρχήν αντίξοης δράσης για τον επιδρομέα, που αγνοεί ενδεχομένως λεπτομέρειες από τα γεωγραφικά και φυσικά της πλεονεκτήματα, εν καιρώ ειρήνης και εν ώρα μάχης· και συνάμα ως λιμναίο άσυλο εξεύρεσης διατροφικών μέσων συντήρησης, όταν η χερσαία γύρω περιοχή πλήττεται λεηλατούμενη... Η Αγουλινίτσα με τη μάχη των μπογαζιών επιδεδαιώνει με σιωπηλό τρόπο την ενθαρρυντική προς τους αδύνατους και δίκαια αμυνόμενους αισχύλεια ρήση: “αὐτή γάρ ἡ γῆ ξύμμαχος κείνους πέλει” (διότι είναι η ίδια η γη σ' αυτούς σύμμαχός τους) (Πέρσαι, 792).

Η γεγονοτική ιστορία έχει προσφέρει κάποιες περιγραφές της μάχης της Αγουλινίτσας, εξαιρώντας φυσικά την ηρωική αυτοθυσία των αγωνιστών. Ο λόγος της ιστορίας γίνεται “έρυμα καρτερώτατον”, όπως το χαρακτηρίζει η πορφυρογέννητη Κομνηνή. Πρόχωμα ισχυρότατο κατά του ρεύματος του χρόνου, που σε θυθό αφάνειας τα πάντα καταποντίζει.¹ Με μνήμη πληρούται η ψυχή· και η απόλυτη πλήρωση γίνεται με μνήμη ψυχών. Η παρόμοια

1. Άννα Κομνηνή (Αλεξιάς, 1975, σ. 20).

πλήρωση μπορεί, εξωτερικευμένη δημιουργικά, να αποδίδει φωτεινό διδακτικό παράδειγμα που όντως αποδίδει “έρυμα καρτερώτατον”.

Η λίμνη γέμισε ψυχές με τη μάχη των μπογαζιών. Τα ίχνη έμειναν φυσικά και μετά την αποξήρανση της λίμνης και τον αφανισμό των τελευταίων. Και τούτο όχι μόνο μέσω της γεγονοτικής ιστορίας. Αλλά μέσω απλών πράξεων τιμητικών της μνήμης των νεκρών της μάχης.

Είκοσι χρόνια μετά την αποξήρανση της λιμνοθάλασσας, έχουμε την περιγραφή² μιας πραγματικής ιστορίας σχετικά με την πρωτοδουλία της ηλικιωμένης γυναίκας –της Μπαμπακιάς– από την ανηφοριά του Μπόικου, η οποία κάθε χρόνο, το μήνα της μάχης των μπογαζιών, πήγαινε στο νησάκι Μνήματα, για τη λιτή τελετουργία του φαναριού. Πίστευε ότι είχε λάχει σ’ αυτήν ο κληρός να την εκτελεί δίνοντας φως, προς αναπαμό των ψυχών. Σύμφωνα με την παραπάνω περιγραφή, ένα πρωινό του τελευταίου Νοεμβρίου πριν το θάνατό της εκτελεί το τάμα της με προαισθήματα κάποιου τέλους. Υπό την απειλή έτοιμης να ξεσπάσει χειμωνιάτικης μπόρας, η γυναίκα εμφανίζεται, εκείνο το πρωινό, μόνη σ’ αυτό το τελετουργικό ταξίδι, εν μέσω της λίμνης. Με το σταλίκι στο χέρι κατευθύνει το μονόξυλο, που συχνά χωνόταν στις καλαμιές, κατευθείαν κατά το μπογάζι Μνήματα.

Φθάνοντας εκεί, μπροστά σ’ ένα ημικύκλιο από πέτρες, γονατίζει και δγάζει μέσα από τα χόρτα ένα παλιό φανάρι. Ποιος είναι σε θέση να γνωρίζει ακριδώς τις σκέψεις της γυναίκας στον τόπο των μνημάτων; Τις εξωτερικές της απλά κινήσεις μπορεί να περιγράψει: Το άναμμα του φαναριού και την αφαίρεση των χόρτων που σκέπαζαν ένα λίθινο σταυρό. Αφού τελείωσε ό,τι νόμιζε ότι έπρεπε να δάλει σε τάξη εκεί στο χώρο της μνήμης, ετοιμάζεται να φύγει με το προαίσθημα πως “του χρόνου, τον άλλο Νοέμβρη, δεν θα προλάδαινε να ξανάρθει”.³ Ένα προαίσθημα που δγήκε αληθινό και που σήμερα πιθανόν φαντάζει ως προμήνυμα της τύχης της ίδιας της λίμνης.

Το φως των μνημάτων αυτής της λιτότατης ιεροτελεστίας ανάδει για όλες τις ψυχές που δρίσκονται με τη μάχη θαμμένες στη λίμνη. Η φτωχή εορτή της μνήμης από την ταπεινή ηλικιωμένη της γειτονιάς του Μπόικου έχει κάτι διδακτικό, χωρίς η ίδια να το υποψιάζεται, συγγενές και πάλι με την αισχύλεια διδαχή της κοινής μοίρας που αγκαλιάζει μαζί όλες τις, μέσα σε μάχη, χαμένες ψυχές. Το μπογάζι τις διαφυλάσσει δίδοντας μαθήματα τραγικής παιδείας αλλά και δίκαιης ιστορίας. Οι ψυχές των αλλόφυλων της άδικης επίθεσης είναι εκεί, για να θυμίζουν με ίχνη χαραγμένα στη φύση την ύδρη των μεγάλων τους αρχηγών κατά των αδύνατων της λίμνης. Η κοινή συνάμα μοίρα των χαμένων ψυχών γίνεται μνήμη οργής κατά των δυνατών

2. Χρ. Πλέσσας (1982).

3. Χρ. Πλέσσας (ό.π.).

αδικούντων και μνήμη συμπόνιας για το πλήθος των ποικιλομόρφως ανίσχυρων θυμάτων.

Η συνείδηση της ιστορικότητας ενός τόπου είναι αδιανόητη χωρίς την κατανόηση της συμβολής του φυσικού του πλαισίου στα, μέσα στο χρόνο, διαδραματιζόμενα ιστορικά γεγονότα. Και βέβαια, η σχέση ανθρώπου-λίμνης σ' έναν τόπο είναι αδιανόητη χωρίς την κατανόηση του τρόπου συμμετοχής αυτής στο ξεπέρασμα των αντίξοων εν πρώτοις ιστορικών συγκυριών και καταστάσεων. Από την πρόσφατη ιστορία, και συγκεκριμένα από την κατοχική Αγουλινίτσα, οι έχοντες άμεσα διώματα, από τα δύσκολα κατοχικά χρόνια, αυθόρμητα θυμούνται, όπως είδαμε και για την Κάρλα, και με ευγνωμοσύνη μιλούν για τον πλούτο που απλόχερα δώρισε η λιμνοθάλασσα.

– “Με τη λίμνα, με τα ψάρια και τα παπιά της δεν γνωρίσαμε πείνα”.

– “Αν δεν ήτανε η λίμνα θα είχαμε κι εμείς πεινάσει”.

Η τελική μορφή υδάτινης επιφανειακής πηγής με τον υλικό της πλούτο σαν να προνοεί πάντα με συνέπεια και υπομονή για τις δύσκολες καταστάσεις και, παράλληλα, σαν να θέλει μόνιμα, με το μεστό της συμβολισμό, να θυμίζει την απέναντι όχθη, εγγράφοντας όσες ψυχές βαθιά μέσα της χάνονται. Κάθε παραλίμνια, έτοι, κοινότητα έχει τη δική της ιδιαίτερη σχέση με τη λίμνη, πέραν της κοινής ιστορίας όλων αυτών σε συνάφεια με το σύνολο τοπίο της. Και τις δικές του το κάθε χωριό ψυχές που γεμίζουν τις ζώσες του με μνήμη.

– Οι πρεσβύτεροι Ανεμοχωρίτες θυμούνται με λεπτομέρειες το γεγονός του φόνου του συμπατριώτη τους, τριανταεξάχρονου λαθραλιέα, από φύλακα του διδαριού στις αρχές του αιώνα. “Τότε όλη η λίμνη φυλαγόταν από τον ενοικιαστή. Ήτανε γύρω στα 1910 επί ενοικιαστή Τσαμαδού. Ο δικός μας –Γεώργιος Μπακούτας– ήταν παράδειγμα δυνατού, ανδρειωμένου. Προκλήθηκε συζήτηση την προηγούμενη ημέρα με τον φύλακα της λίμνης και αυτός τον είχε προειδοποιήσει ότι εάν τον έβλεπε πάλι θα του έριχνε. Δεν το έβαλε κάτω, ξαναπήγε την άλλη μέρα. Ο φύλακας τον κτύπησε από το μονόξυλο με γκρα. Τραύμα διαμπερές. Μερικοί λένε ότι τον κουβάλησε η μάνα του, τον κτυπημένο, στον ώμο της από την αποδάθρα του Ανεμοχωρίου ως το χωριό. Έζησε 48 ώρες. Όταν πέθανε, το άλογό του από την άλλη μέρα άρχιζε να πηγαίνει στο μνήμα του. Στεκότανε από πάνω του σαν άνθρωπος, για να του κάνει συντροφιά. Το πουλήσανε γι' αυτό το λόγο στη Γαστούνη. Αλλά αυτό ήρθε μόνο του για να πάει να σταθεί δίπλα στο φίλο του· σαν άνθρωπος που καταλάβαινε”.⁴

– Το Σεπτέμβριο του 1944 στη Μπούκα του Αγίου Ανδρέα προς τον Αλ-

4. 80χρονος Ανεμοχωρίτης, συνταξιούχος ΟΓΑ.

φειό, χάθηκε δεκατετράχρονος, κατά τη διάρκεια χελέματος (αλιείας χελιού). Στη χαρά του κυνηγιού ξεχάστηκε κάθε κίνδυνος από τα εκεί απότομα νερά. Σπάνια αναφέρονται λεπτομέρειες του συμβάντος, ωσάν ο ίδιος ο έφηβος (Πέτρος Δημητρόπουλος) να επιθυμούσε να μείνει ζωντανή μόνον η λαχτάρα του αλιευτικού παιχνιδιού.

– Στο Άνω Σαμικό με έκφραση απορίας πάντα αναφέρουν το θάνατο στη λίμνη δύο νέων ψαράδων από κεραυνό που κτύπησε το σταλίκι.⁵ “Όταν το τρίποδο του σταλικιού είναι σιδερένιο και είναι μέσα στο νερό, τραβά τον κεραυνό”. Η αίσθηση αδικίας να μεταβληθεί το βασικό εργαλείο μετακίνησης του μονόξυλου μέσα στη λίμνη σε κοντάρι μαύρης δάρκας θανάτου, εν ώρα μόχθου, είναι από τα ασυγχώρητα, που οδηγούν στη στωική αποδοχή των συμβάντων κατά το παράδειγμα της υπόμονης λιμναίας μορφής.

Η υλική και η συμβολική μεσότητα της οριακής αυτής υδάτινης πηγής μεριμνούν από κοινού, αδιάσπαστα για την ανθρώπινη ζωή και την πνευματική της αγωγή.

5. Πρόκειται για δύο διαφορετικά ατυχήματα. Το πρώτο συνέβη στο τέλος Νοεμβρίου του 1963 με θύμα τον Χαράλαμπο Κ. Διονυσόπουλο, 18 ετών, και το άλλο τέλος Οκτώβρη του 1968 με νεκρό τον Αλεξανδρόπουλο Αναστάσιο, 36 ετών.

ii. Αρτεμίσιο Genius Loci

Η πρώτη Κυριακή του Νοεμβρίου κάθε έτους ή το αργότερο η Κυριακή κοντά στην εορτή του Αγίου Φιλίππου (14 Νοέμβρη) ήταν η εντυπωσιακότερη ημέρα όλης της χρονιάς, για το σύνολο αγουλινιτσαίικο λιμναίο τοπίο, έως τη στιγμή της αποξήρανσης. Ήταν η ημέρα του πρώτου κυνηγιού. Έτσι καλείται συγκεκριμένα η Κυριακή της έναρξης της κυνηγετικής περιόδου της υδροδίας περρωτής πανίδας και κατά κύριο λόγο της μπάλιζας στη λιμνοθάλασσα, περιόδου η οποία διαρκούσε ως τον Ιανουάριο. Μικροί και μεγάλοι σήμερα, πρώην αλιείς και μη, και κατά ιδιαίτερο τρόπο οι Επιταλιώτες, μιλούν για το πρώτο κυνήγι ως εάν η εξαιρετικότητά του να επεσκίαζε εμφανέστατα την καθημερινότητα των τότε σχέσεων των ανταλλαγών της λίμνης και των γύρω κατοίκων.

Για να γίνει κατανοητό το παραπάνω, καθώς και η συχνή αναφορά στο κυνήγι της μπάλιζας ακόμα και από αυτούς που λόγω του νεαρού της ηλικίας στερούνται άμεσων σχετικών διωμάτων, παραθέτουμε ορισμένα βασικά γνωρίσματα της εικόνας που παρουσίαζε η λίμνη και ο γύρω χώρος κατά την εναρκτήρια αυτή κυνηγετική ημέρα.

Το πρώτο κυνήγι φέρνει κατά πρώτον στο Επιτάλιο κυνηγούς από όλη την Ελλάδα και κυρίως από τις πόλεις Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Πύργο. Και δέκα χιλιάδες άτομα, κατά γενική εκτίμηση, συνέρρεαν στην Αγουλινίτσα. Όλοι θυμούνται την εικόνα που εμφάνιζε η αγορά του Επιταλίου την παραμονή του πρώτου αυτού κυνηγιού. Καφενεία και ταβέρνες γεμάτα κόσμο, με κυνηγούς ταξιδιώτες να ξενοχτούν στις καρέκλες, έως ότου με το χάραμα έρθει η ώρα έναρξης της θηρευτικής εξόρμησης. Οι αλιείς όλων των κατηγοριών ήσαν προφανώς οι καλύτεροι γνώστες των μυστικών της λίμνης και αυτοί ιδίως που θα οδηγούσαν τους εξαρτώμενους έτσι κυνηγούς, με τα μονόξυλά τους, στα σημεία της θήρας. Τα διακόσια επιπλέον μονόξυλα –τα εκτός της επαγγελματικής αλιευτικής δραστηριότητας που υπήρχαν τουλάχιστον στο Επιτάλιο– τίθενται στην υπηρεσία τούτου του κυνηγιού.

Οι σχετικές προετοιμασίες άρχιζαν και ένα μήνα πριν, πράγμα που ίσχυε και για τους κυνηγούς της γύρω περιοχής. Άλλοι έφτιαχναν καινούργια μονόξυλα, άλλοι πίσσαραν τα παλιά. Το φτιάξιμο δε των φυσιγγίων που έπρεπε να 'ναι πολλά –κοινή φροντίδα όλων των κυνηγών– είχε χρειασθεί εργασία πολ-

λών βραδιών. Οι περισσότερες άλλωστε οικογένειες της παραλίμνιας περιοχής διέθεταν τα εργαλεία κατασκευής φυσιγγίων, και πριν απ' όλα τη μικρή ζυγαν-ριά ακριβείας, για το σωστό υπολογισμό του βάρους του περιεχομένου του καθενός απ' αυτά. Ένας κυνηγός μονόξυλου υπολογίζεται ότι είχε ανάγκη τριακοσίων φυσιγγίων και λιγότερα οι ποδαγροί. Οι της γύρω περιοχής και κυρίως οι Πυργιώτες κυνηγοί με τα κάρα φορτωμένα, ανά ένα ή δύο μονόξυλα, ξεκινούσαν ολονυχτίς για να φθάσουν εγκαίρως στις όχθες της λίμνης. Με ανυπομονησία, το κυνήγι άρχιζε από αρκετούς διαστικούς πολύ χάρμα.

Κατά τις τέσσερις η ώρα το πρωί τα μονόξυλα ήταν έτοιμα με όλα τα εφόδια (όπλα, φυσίγγια, πυρομαχικά, τρόφιμα) και ελάμβαναν θέση. Πλησίαζαν, κινούμενα ημικυκλικά, τα σμήνη των μπαλιζών τα οποία στέκονταν στην επιφάνεια της λίμνης. Με τον πρώτο πυροβολισμό τα πουλιά πετούσαν να φύγουν και τότε άρχιζε η μάχη· πυρά ομάδων και αδιάκοπος πυροβολισμός απ' όλα τα σημεία της λίμνης. Καθώς πολυάριθμα σκοτωμένα ή τραυματισμένα πουλιά έπεφταν, η λίμνη, δοηθούντος και του μαύρου χρώματος των μονόξυλων, φαινόταν σαν να μαύριζε σχεδόν ολόκληρη. Κάθε μονόξυλο συνέλεγε όσες μπάλιζες σκότωνε κατά την πρώτη αυτή φάση και η ίδια σκηνή επαναλαμβανόταν, σε άλλο σημείο της λίμνης, εκεί όπου τρομαγμένα είχαν μαζευτεί τα πουλιά, εν είδει έκτακτης σύναξης προς αντιμετώπιση από κοινού της αφνιδιαστικής επίθεσης.

Έως τις δώδεκα το μεσημέρι η κυνηγετική έφοδος συνεχιζόταν κατά τον ίδιο τρόπο. Οι καλύτεροι αδιτζήδες των μονόξυλων έβγαζαν και 150 μπάλιζες. Το ποιο ντουφέκι κατέβαζε κάθε φορά με άνεση τα πουλιά από το Θεό – από το μεγαλύτερο ύψος – ήταν το προσφιλές αντικείμενο συζήτησης στην αγορά των επόμενων ημερών. Όχι σπάνια η πρώτη αυτή ημέρα του κυνηγιού σφραγιζόταν από εκπλήξεις, από φυσικά μετεωρολογικά απρόοπτα. Κάποια φορά, το πρωινό μιας τέτοιας μέρας, με τον πρώτο πυροβολισμό, τα πουλιά, πετώντας να φύγουν, παρασύρθηκαν από δυνατό αέρα και αντί να πέσουν στη λίμνη, στις αγκαλιές των μονόξυλων των κυνηγών, κατέπεσαν μέσα στο χωριό της Αγουλινίτσας – στους δρόμους της, στις πλατείες και στις αυλές – προς μεγάλο ενθουσιασμό των αδύνατων, εκτός κυνηγετικής μάχης, των παιδιών και των γυναικών.

Το πρώτο κυνήγι παρομοιάζεται, απ' όσους έχουν άμεσες εμπειρίες θορύβου μαχών, με πόλεμο. “Σαν να γινόταν πόλεμος εδώ. Ούτε στο μέτωπο της Αλβανίας δεν είχα ακούσει τόσες ντουφεκιές”.⁶ Η λιμνοθάλασσα, ως μόνιμο ενεργό, φυσικό ηχείο, έδινε τέτοια ένταση στις κυνηγετικές δολές, που είχε κανείς την εντύπωση ότι όλη η λιμναία περιοχή ζούσε στιγμές ανάτασης. “Σαν να ξεσηκωνόμασταν, σαν να ήμασταν στο πόδι”. Η φυσική ένταση από

6. 80χρονος συνταξιούχος ΟΓΑ, Επιτάλιο.

τους ήχους δημιουργεί κατά κανόνα ένα αίσθημα απογείωσης, καταλυτικό του χρόνου της καθημερινότητας.

Το κυνήγι της μπάλιζας, του υδροδίου πουλιού με το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό πέταγμα ενάντια στον άνεμο, έπαιρνε το χαρακτήρα ενός εορταστικού συλλογικού παιχνιδιού, με κύριο γνώρισμα τη δημιουργούμενη, από τους ήχους και τους πυροβολισμούς, ένταση και ανάταση. Η φυσική, στην πραγματικότητα, εγρήγορση όταν συμβαίνει σε πλαίσιο εορταστικής ασφάλειας, συνεπάγεται ενδεχομένως και την ψυχική τοιαύτη. Στην αρχετυπική του άλλωστε λειτουργία το κυνήγι της φτερωτής πανίδας ήταν πάντα η εικόνα της απελευθέρωσης (από την απόσταση ακόμα και από τη βαρύτητα) και συγχρόνως αυτή της αναζήτησης στόχου οιονεί λυτρωτικής ενότητας. Θα λέγαμε ότι η όλη κυνηγετική ατμόσφαιρα στην Αγουλινίτσα δίνει την αίσθηση ότι κομίζει μέσα της ίχνη της φύσης του αρχαϊκού κυνηγιού.

Χωρίς αμφιβολία, η κατάλυση των διαισθητικο-συγκινησιακής φύσης δεσμών του ανθρώπου με συγκεκριμένα περιβάλλοντα φυσικά τοπία, σφραγισμένα άλλοτε από τη δράση και το πνεύμα αλλοτινών τοπικών προστάτιδων δυνάμεων, έχει σαφώς αμετάκλητα παρέλθει. “Πάει πάρα πολύς καιρός πια”, όπως λέει ο ντσεϊκός Ζαρατούστρα, “που ξεμπερδέψαμε με τους παλιούς θεούς” (1983, σ. 252). Ούτε στην ποιητική του φαντασία δεν βλέπει πια κανείς τη Δίκτυνα Άρτεμιν να τεντώνει ολόχρυσά τόξα ή ν’ αντηχούν παντού τα δάση από τα αλγινά της δέλη. Η πότνια θηρίων και προστάτιδα, μεταξύ άλλων, των λιμνών και των ποταμών έχει για τα καλά και από καιρό ενταφιασθεί. Παρακολουθώντας ωστόσο σήμερα κανείς μια εορταστική μέρα κυνηγιού –μέσα ακόμα και από κάποια ζωντανή περιγραφή αυτής–, δεν μπορεί να μην παρατηρήσει ότι η τέτοια ημέρα σφραγίζεται από εκδηλώσεις οι οποίες αποτελούν συνάμα ίδια γνωρίσματα (εν είδει λειψάνων) Αρτεμίσσιου *Genius Loci*, απόηχους ιχνών του πνεύματος της αρχαϊκής κυνηγού.

Το πρώτο κυνήγι στην εξεταζόμενη λιμνοθάλασσα ήταν γεμάτο ήχους και δροντές με τον τρόπο που η μεγαλώνυμη Άρτεμις ήταν, κατά τους Ορφικούς, δρομή, δηλαδή θορυβώδης.⁷ Η ένταση και η ανάταση του πρώτου αυτού κυνηγιού έχει επίσης κάτι από τους χαρακτηρισμούς που οι *Ομηρικοί Ύμνοι* αποδίδουν στη λαμπρή τοξεύτρια. Ετούτη ήταν πάντα η χρυσηλάκατη κελαδινή, τουτέστιν η χρυσόδελη και η πολυθόρυδη, με φυσική και ψυχική χάρη.⁸ Άλλωστε, στο παραλίμνιο κυνήγι η εορταστική ατμόσφαιρα, μετά τη θρησκευτική λεία, ανακαλεί στη μνήμη την πρωτοδουλία της αρχέγονης κυνηγού για την, μετά την ευφορία του κυνηγιού, προετοιμασία πλούσιων ιερών χορών.⁹

7. *Ορφικά* (χ.η., 220).

8. *Ομηρικοί Ύμνοι* (1997, 135).

9. Μετά την ευφορία του κυνηγιού, η Άρτεμις έφθανε στον πλούσιο Δελφικό δήμο για να ετοιμάσει τον εξαίσιό χορό των Χαρίτων και των Μουσών.

Εάν όντως οι θεοί πέθαναν γελώντας¹⁰ στο πρώην λιμναίο μας τοπίο, ό,τι έχει απομείνει είναι ίσως δείγματα ιχνών από το αρτεμίσιο γέλιο και ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει: εκτοξεύσεις κατά περίσταση δελών ή πρωτοδουλία ιερών χορών.

Όπως και να 'χει, ο θόρυβος και η εορταστική διάθεση σε τόπο κυνηγιού δεν είναι ενδεχομένως άσχετα με ό,τι η συμβολική παράδοση αποδίδει στην ίδια την κυνηγετική πράξη – έστω κι αν τίποτε δεν διώνεται συνειδητά: εκτέλεση, από τη μια, της θηριώδους πλευράς, του αλόγου, και, από την άλλη, πορεία στα ίχνη του θηράματος, εικονίζουσα, αν όχι πάντα και τέλεια την πνευματική αναζήτηση, την τάση τουλάχιστον ατομικής αυθυπέρβασης.

Προφανώς, αυτές οι σε δάθος ασύνειδες αναζητήσεις δεν εξωραϊζουν τη διαιότητα της κυνηγετικής πράξης. Οι οικολογικές ευαισθησίες δεν παρηγορούνται πάντα με συμβολικούς και ψυχαναλυτικούς όρους. Πειστικότερη στην προκειμένη περίπτωση είναι η ερμηνεία του κυνηγιού της μπάλιζας από τους ίδιους τους παραλίμνιους κατοίκους: "Εάν δεν γινότανε το κυνήγι, η λίμνη δεν μπορούσε να ζήσει τόσο πλήθος από πουλιά". Ο υπερπληθυσμός της λιμναίας πτερωτής πανίδας έπρεπε να μπει σε τάξη. Λόγοι τουτέστιν βιολογικής, οικολογικής ισορροπίας. Το σίγουρο πάντως είναι ότι η μπάλιζα που αγαπήθηκε αλλά και αισθησιακά περιγελάσθηκε,¹¹ όσο βασίλευε στη λίμνη, ήταν κύρια δημιουργός αιτία ενός κλίματος εορταστικής διάθεσης, καταλυτικού για την –έστω μικρή– νίκη κατά της καταπονημένης καθημερινότητας.

Πάντως, η καλύτερη απόδειξη της αμυδρότατης επιδίωξης του αρτεμίσιου κλίματος στη γύρω από την πρώην λιμνοθάλασσα περιοχή είναι η άριστη γνώση των εκεί εφήβων για τον πληθυσμό της αλλοτινής κυριαρχούσας παρυδάτιας πανίδας πριν την αποξήρανση. Ένας αριθμός δέδιαι αυτής υπάρχει και σήμερα λόγω των καναλιών στην αποξηραμένη γη. Και το κυνήγι, όπως και το ψάρεμα, επιδιώνει. Είναι όμως εντυπωσιακός ο τρόπος που οι νέοι μιλούν για τις αγριόπαπιες και τους ντελήδες, τις νερόκοτες και τις ροκούλες, τα ψαρογάγια και τα κουραχανάκια. Άλλωστε ο λόγος που θα θέλανε να ξαναγίνει η λίμνη είναι ιδιαίτερα η θηρευτική επιθυμία.

10. Νίτσε, *Ζαρατούστρας*, ό.π., σ. 252.

11. Στον κινηματογράφο του Επιταλίου (που λειτουργούσε παλαιότερα), κατά τη διάρκεια προβολής, το πρώτο ερωτικό φιλί –στην οθόνη– ετύγχανε της εφηδικής ενθουσιαστικής επιδοκιμασίας όχι με χειροκροτήματα ή με άλλο τρόπο εξωτερίκευσης, αλλά με την εν χορώ εκτόξευση του ερωτικά υπαινικτικού πληθυντικού: "μπάλιζες"...

iii. Παραλίμνια θεατρικότητα

Η ομοιορροπία πυροβολισμών στο πρώτο κυνήγι δεν ήταν οι μοναδικοί ήχοι που σφράγισαν την παραλίμνια αγουλινιτσαϊκή κοινοτική ζωή. Οι δρόμοι και η αγορά του κάθε χωριού εμφάνιζαν εικόνα αρκετά θεατρική, πλημμυρισμένη από ήχους που απηχούσαν τον σύνολο οικονομικό και κοινωνικό της δίο. Αρκετά συχνά αναφέρεται κανείς στην επιταλιώτικη ιδιαίτερα αγορά. Οι γεμάτοι πάγκοι έξω από τα μαγαζιά, με χέλια, κεφαλόπουλα, κυπρίνους, αλλά και υδρόδια πουλιά, μαρτυρούσαν τον λιμναίο της πλούτο. Γνώριμοι επιπλέον ήχοι συνόδευαν τις διάφορες οικονομικές δραστηριότητες, ενθαρρύνοντας την καθημερινή βιοπάλη: οι οπλές των αλόγων και τα κροταλίσματα των κάρων στο λιθόστρωτο, οι φωνές των αμαξάδων, οι θόρυβοι των βιοτεχνιών στην υπηρεσία του πρωτογενή τομέα, με κυρίαρχα “τα ρυθμικά χτυπήματα των βαγενάδων για το μοντάρισμα και το ξεμοντάρισμα των βαγενιών” (Χ. Πλέσσας, 1989).

Τους εσωτερικούς στην κοινότητα θορύβους συνόδευαν και οι προερχόμενοι από τον περίγυρο αυτής. Με την ηχητική ακουστική της λιμνοθάλασσας άκουγε κανείς καθαρά στο χωριό: το σφύριγμα του τραίνου από τα Κρέστενα, το αγκομαχητό της μηχανής από το Ανεμοχώρι, το βογγητό της θάλασσας που λυσομανούσε τους χειμώνες. Εικόνες και ήχοι αλληλοσυμπληρώνονται και η σύνολη οικονομική δραστηριότητα, λιμναία και γεωργική, συμπυκνώνεται στη δυνατή φωνή των τελάληδων,¹² οι οποίοι ενημέρωναν τους κατοίκους για την καθημερινή ή εκάστοτε προσφορά των προϊόντων της ντόπιας παραγωγής. Ακίνητοι οι παραπάνω στη μέση του δρόμου, “επειδή το τελάλισμα δεν ήταν ποτέ περπατητό”, και σε κατάλληλη στάση –με γερμένο το κορμί προς τα πίσω και το κεφάλι ψηλά– τελάλιζαν “είτε τα φρέσκα ψάρια ή ένα νέο βαγένι κρασί” που μόλις είχε ανοίξει... (με πέντε την οκά) (Χ. Πλέσσας, 1980). Η παραπάνω φωνή ακουγόταν καθαρότατα σε όλο το χωριό, διασχίζοντας δε τη λίμνη έφθανε ενίοτε έως το διβαρόσπιτο. Θα έλεγε κανείς ότι επρόκειτο για ένα είδος ηχητικής γέφυρας, ενωτικής και επικυρωτικής της αυτάρκειας της όλης κοινοτικής δόμης.

Στο επίκεντρο των παραλίμνιων οικονομικών και κοινωνικο-πολιτιστι-

12. Δύο συνήθως τον αριθμό.

κών εκδηλώσεων βρίσκεται αυτό που σύγχρονα θεωρήθηκε ευγενεστάτη ανθρώπινη κατάκτηση: η παρουσία του αλόγου με τις ποικίλες προσφορές του: με ή χωρίς άμαξα, για τις μεταφορές των ανθρώπων, για το φόρτωμα των αλιευμάτων και της γεωργικής συγκομιδής, για το σύνολο των αγροτικών δραστηριοτήτων. Μέσω δε των καρολογικών αλόγων η παραδοσιακή Αγουλνίτσα συναντούσε την κοσμοπολίτικη τοιαύτη. Άμαξες έρχονταν κατά το μεσοπόλεμο από τον Πύργο, για να απολαύσουν οι προνομιούχοι αστοί του την ομορφιά της λιμναίας ατμόσφαιρας. “Στα χρόνια πριν τον πόλεμο γέμιζε η Αγουλνίτσα κόσμο. Κυρίες με καπέλα μέσα σε άμαξες έρχονταν από τον Πύργο, γεμάτη η αγορά και ζωντανή από φωνές και κίνηση. Ακόμα και καπελού διέθετε τότε η Αγουλνίτσα, γυναίκα που έφτιαχνε ωραία καπέλα”.¹³

Η άμαξα φέρνει τον αέρα του κοσμοπολιτισμού, ενώ αυτό δεν εμποδίζει τα “καρολογικά σωματώδη άλογα με τις φαρδιές οπλές” να στηρίζουν γερά ακόμα το παραδοσιακό εθιμικό πλαίσιο. “Από τους γάμους δεν έλειπε το άλογο. Ζεγμένο στο κάρο και φορτωμένο με τα προικιά, φέροντας λευκό μαντήλι στο καπίστρι και στολισμένο με πολύχρωμες χάντρες, φουντίτσες χρωματιστές και καθρεφτάκι στο μέτωπο, πήγαινε περήφανο μπροστά” (Τίμαιος, 1990).

Πλάι στη λιμνοθάλασσα γινόταν του Αγίου Γεωργίου η γιορτή των αλόγων, προς τιμή του καβαλάρη Αγίου. Ιππείς στα στολισμένα με σέλες άλογά τους έτρεχαν από την Κουκουνάρα έως το χώρο ψηλά στο εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου. Όποιο άλογο ερχόταν πρώτο έπαιρνε ως έπαθλο τον άρτο του Αγίου (Τίμαιος, ό.π.). Με τον εκσυγχρονισμό του χωριού η γιορτή των αλόγων σταδιακά τροποποιείται. Τα άλογα έτρεχαν τώρα σε κούρσες στις οποίες συμμετείχε και ένας αριθμός από γειτονικές κοινότητες. Το δε έπαθλο μετετράπη σε χρηματικό. Τούτο υπήρξε η απαρχή της λειτουργίας του ιπποδρόμου, που γινόταν κάθε Ιούνιο σε χώρο δίπλα στη λίμνη έως την αποξήρανσή της.

Το άλογο θαυμάζεται για την ικανότητά του να διακρίνει αλάνθαστα την καθαρότητα του νερού. Πίνει για να ξεδιψάσει εκεί που αυτό είναι καθόλα διαυγές και καθαρό. Όταν το άλογο ποτιζόταν στον Αλφειό ήταν κανείς σίγουρος ότι και ο άνθρωπος μπορούσε να πει άφοβα. Η τέτοια διακριτική ικανότητα του αλόγου παραπέμπει στη γνωστή αρχέγονη συγγένειά του με τα ρέοντα ύδατα αλλά και με το μυστικό των γονιμοποιών ιδιοτήτων αυτών. Συγγένεια, που το καθιστούσε γνώστη της υπόγειας πορείας των νερών. Καθόλου τυχαία άλλωστε η προίκιση του αλόγου με το εξαιρετο δώρο της ανάδλυσης πηγών, σε σημεία επιλεγμένα από το ίδιο διαισθητικά, μετά

13. 58χρονος, εμποροδιότηνης Επιταλιώτης.

από ένα θεσπέσια αισθητικό και δυνατό εκεί κτύπημα της οπλής του. Η μοναδική στο είδος της πηγή των Ελικωνιάδων, Ιπποκρήνη, η γεννημένη από το κτύπημα της οπλής του Πηγάσου, αποτελεί το κατ' εξοχήν παράδειγμα της σύνδεσης του ίππου με υδατικές πηγές και δη θείας δημιουργικής έμπνευσης.

Η ευγένεια και η μεγαλοπρέπεια του αλόγου και συνάμα η χθόνια καταγωγή του εκδηλώνονται δίπλα στη λίμνη κατά το συγκινητικότερο τρόπο. Στο Ανεμοχώρι έχει μείνει έντονα χαραγμένο στη μνήμη των πρεσβυτέρων το καταπληκτικό, όπως είδαμε, φαινόμενο να επισκέπτεται το άλογο τον τάφο του αφέντη φίλου του, που απήφησε την απειλή να παραμείνει μακριά από τον περιφρουρημένο αλιευτικό πλούτο. Το άλογο διανύει κατάμονο, χωρίς τη συνοδεία ανθρώπων, χιλιόμετρα δρόμου για να σταθεί δίπλα στο νεκρό φίλο. Η παραπάνω σκηνή φέρνει στο νου το θρήνο των αλόγων του Αχιλλέα για το θάνατο του Πατρόκλου. Οι ομηρικοί στίχοι υμνούν με θαυμασμό τα ακίνητα άλογα με τα σκυμμένα κεφάλια και τα ζεστά δάκρυα που έτρεχαν από τα βλέφαρά τους μέχρι το χώμα (*Ιλιάς*, P, 424-438). Στον Όμηρο οφείλουμε επίσης τη συγκινητική σκηνή όπου το άλογο του Αχιλλέα, ο Ξάνθος, με ανθρώπινη λαλιά και με τη χθόνια διαισθητική του ικανότητα, προαναγγέλλει στον ίδιο τον ήρωα το πλησίασμα της μαύρης μέρας του θανάτου του: "...ἀλλὰ τοι ἐγγύθεν ἦμαρ ὀλέθριον· οὐδέ τοι ἡμεῖς / αἴτιοι, ἀλλὰ θεός τε μέγας καὶ μοῖρα κραταίῃ" (...αλλά η μέρα του ολέθρου σου είναι πια κοντά και δεν είμαστε εμείς αίτιοι, αλλά ο μεγάλος θεός και η ισχυρή μοίρα) (*Ιλιάς*, T, 409-410).

Ό,τι δοθῇ τον άνθρωπο να μαντεύει και να προαισθάνεται αλλά και να διακρίνει το καλό από το κακό, το ωφέλιμο από το ανώφελο, είναι πρόξενος αγάπης. Ίσως όχι τυχαία ο χαρακτηρισμός της κατάκτησης του αλόγου ως ευγενεστάτης να οφείλεται και στην απaráμιλλη οσφρητική του ικανότητα σε σχέση με την καθαρότητα του νερού. Ικανότητα, σε άμεση συνάφεια με το γεγονός ότι το άλογο υπήρξε ο δημιουργός της υδάτινης, επαναλαμβάνουμε, πηγής απ' όπου αντλείται ύδωρ και ενδελεχής δύναμη πνευματικής πνοής.

Η όσφρηση και η γεύση είναι, υπενθυμίζουμε, οι αισθήσεις του συνεχούς, οι μη διανοητικοποιημένες και οι παθητικότερες –όπως τις χαρακτήριζε ο Maine de Biran, ό.π.¹⁴– σε σχέση με τις άλλες. Πρόκειται για αποδέκτες συνεχούς πληροφόρησης στην εστία μιας διαδικασίας που προϋποθέτει την εγγύτητα πομπού και δέκτη, τη συνεκτικότητα. Σ' αυτή την τελευταία οφείλεται πιθανόν το γεγονός ότι όχι μόνο οι γεύσεις, αλλά και η μνήμη αυτών αποτυπώνεται, κατά ιδιαίτερο τρόπο, σε εκφραστικές κινήσεις αυτών που

14. Βλ. και M. Henry (1965), D. Janicaud (1968).

έχουν σχετικά διώματα. Ισχύουν και εδώ όσα έχουμε πει για τη μνήμη των γεύσεων στην πρώην παρακάρλια κοινωνία και για τις ευώδεις νοσταλγικές απορίες που τη συνόδευσαν.

Πώς να περιγράψει κανείς τη μνήμη των οσμών και των γεύσεων! Των περιδότητων ψητών χελιών της λιμνοθάλασσας της Αγουλινίτσας στη μυρωδάτη λεπτή θρακιά των ρεικιών. Των σουβλιστών ζαμπαρολιών στα ποτισμένα από άρωμα ξυλάκια της ρίγανης· των βασιλικά γεμιστών μπαλιζών· των φρεσκοτάτων γευστικών αχιδάδων.

Οι μνήμες όλων των αισθήσεων ενός προσώπου βρίσκουν τρόπους ν' αποτυπώνονται σε εκφραστικές κινήσεις αυτού. Κατά ιδιαίτερο όμως τρόπο, η γευστική μνήμη και οι εκφράσεις της αφορούν το σύνολο του πληθυσμού ενός τόπου και μιας εποχής, γεγονός οφειλόμενο στο ότι η γεύση προσφέρει –όπως είδαμε, κατά τον Brillat Savarin– τις περισσότερες τέρψεις: μια που πρόκειται για ευχαρίστηση, έστω και σε διαφορετικό βαθμό, όλων των ηλικιών, των χρόνων, των εποχών και των κοινωνικών καταστάσεων. Επιπλέον, ο νοσταλγικός πόνος από τη μνήμη αυτής της αίσθησης είναι ιδιαίτερα έντονος, ωσάν να προσπαθεί κανείς εκείνη τη στιγμή να επαναφέρει και να διώγει εκ νέου την αλλοτινή γευστική ευώδη απόλαυση. Σ' αυτήν ενδεχομένως την προσπάθεια μπορεί να οφείλεται η έντονη εικόνα της ευθραυστότητας του προσώπου, η ασύνειδη έκφραση πόνου από την αίσθηση της γευστικής απώλειας. Μια εικόνα που αντανακλά την ευθραυστότητα των ίδιων των γευστικών στοιχείων ενός προϊόντος, το άπιαστο και φευγαλέο των ίδιων των χρωμάτων και των αρωμάτων. Διόλου απίθανο ο νοσταλγικός αυτός πόνος να είναι θρήνος όντως του χρόνου, των Ωρών (ως δημιουργών ενός αγαθού) που δάναυσα αγνοούνται.

Από τις εκφράσεις εμπειριών κατάγεται η γνώση. Και η μεταβίβασή τους μέσω κατάλληλης αναγνωστικής παιδείας αποτελεί, πιθανόν, σημαντικό πεδίο πολιτιστικής μεταβίβασης. Μιας εκπαιδευτικής αγωγής με επίμονη μαθητεία στην προσοχή των αυθόρμητων και ανεπιτήδευτων εξωτερικεύσεων από εποχές όπου το “ὁ σῶζων οὐκ ἄλλοιῶν φύσιν” (Ιπποκράτης, 1994, σ. 206) εθεωρείτο τουλάχιστον νόμιμη απαίτηση, όπου επίσης η αίσθηση της όσφρησης ήταν προφυλαγμένη από αλλόκοτα πλήγματα.

Οι νεαρές ηλικίες στη γύρω από την πρώην αγουλινιτσαϊκή κοινωνία γνωρίζουν τα βασικά πολιτιστικά δεδομένα της λίμνης, τα έχοντα άμεση κυρίως σχέση με την ιστορική μνήμη και τις θεαματικές εκδηλώσεις: πέρα από τη μάχη των μπογαζιών, γνωρίζουν καλά, όπως αναφέραμε, τα του κυνηγιού, ιδίως της μπάλιζας, και έχουν ακούσει γενικά για τον ιππόδρομο. Όλα είναι σχετικά γνωστά¹⁵ ανάλογα με το βαθμό ενημέρωσης και ευαισθητοποί-

15. Ακόμα και τα αρνητικά, ιδίως τα ανυπόφορα τοιμπήματα των κουνουπιών.

ησης από το σπίτι και –ιδιαίτερα για τα ιστορικά και οικολογικά– από το σχολείο. Για μια ουσιαστικότερη όμως γνώση της λιμναίας σημασίας από μέρους της νέας γενιάς, είναι χρήσιμο η ευαισθησία από την έκφραση των διωμάτων της μνήμης των αισθήσεων των μεγαλύτερων ηλικιών, σε σχέση με την πρώην λιμναία προσφορά, να βρει, επαναλαμβάνουμε, τρόπους παιδαγωγικής μεταδίδωσης. Και προπάντων όρους ενθάρρυνσης μιας τέτοιας μεταδίδωσης. Η τρίτη ηλικία, μέσω μιας από πρόσωπο σε πρόσωπο μεταδίδωσης εμπειριών και μνήμης αισθήσεων και δη της πλέον δημοφιλούς και προσιτής, της γευστικής, επανευρίσκει ένα ρόλο, μια σύνδεση με τη νέα γενιά, τη στερούμενη των άμεσων εμπειριών από την πρώην λιμναία κοινωνία και οικονομία. Εάν όντως τούτο είναι εφικτό, θα λέγαμε ότι η ηλικία των πρεσβύτερων εμφανίζεται εκεί αλληλέγγυα για την ανάδειξη των πτυχών και των πιο λεπτών και κρυφών της εν λόγω λιμναίας πηγής – του τελευταίου αυτού σταδίου της επιφανειακής γλυκιάς υδάτινης μορφής. Πρόκειται για ανάδειξη ικανή να εμπνεύσει διδακτικά παιχνίδια απορίας και θαυμασμού έναντι των εν γένει φυσικών πηγών.